

Aleksandar Bandović*Narodni muzej u Beogradu*

a.bandovic@narodnimuzej.rs

Počeci mapiranja kultura u evropskoj arheologiji – o susretu vremena i prostora

Apstrakt: Praistorijska arheologija ima svoje korene u različitim praksama i naukama: antikvarstvu, prirodnoj istoriji, geologiji, filologiji i tako dalje. Krajem XIX veka u arheologiji se formiraju glavni konceptualni alati, između ostalih i „bazični blok“ – arheološka kultura. Identifikovanje prostorne dimenzije arheoloških kultura u velikoj meri je povezano sa inovacijama u bliskim disciplinama kakva je bila antropogeografija, čiji je osnivač Fridrih Racel (Friedrich Ratzel), ali i s generalnim razvojem kartografije koja se pokazuje kao korisno i „objektivno“ oruđe u mapiranju evropskih nacionalnih država i različitih etničkih ili lingvističkih zajednica. Fridrih Racel je sopstvene ideje zasnovao na učenjima Morica Vagnera (Moritz Wagner), geografa, putopisca i istraživača i njegovom „Zakonu o migracijama“ koji je Vagner zamislio kao dopunu Darwinove teorije evolucije. Inovativna metoda mapiranja kultura ali i migracionizam ostale su trajne oznake Racelove antropogeografije ali i „škole kulturnih krugova“. Primeri iz arheologije nemačkog govornog područja nedvosmisleno prikazuju na koji je način vizualizacija arheoloških kultura uticala i na samo tumačenje praistorije u Evropi.

Ključne reči: arheološka kultura, istorija arheologije, centralnoevropska arheologija, antropogeografija, kartografija, kulturni krugovi

Uvod

U sećanju mi je ostalo da je tokom perioda osnovnog obrazovanja jedan od najvažnijih pomoćnih udžbenika bio istorijski atlas. U odnosu na „suvoparni“ udžbenik iz istorije, gde su se vladajuće dinastije i ratovi smenjivali na sitno otkucanim stranama praćeni ponekom crno-belom fotografijom ili reprodukcijom slike, istorijski atlas je izgledao kao pravo osveženje. Na raznobojnim kartama iz različitih perioda mogao sam po prvi put sagledati istoriju, koja je zahvaljujući njima prestala da bude samo niz nepovezanih događaja koji suštinski nemaju veze sa mojim dečaćkim životom. Naročito mi je ostala u sećanju karta perioda ranog srednjeg veka, i rasporeda „naroda“ posle velikih turbulentnih događaja koji su označili „propast Rimskog carstva“. Tako sam po prvi put mogao videti prošlost, mogao sam videti „kretanja naroda“, „zakonitost“ istorijskih procesa vizualizovanu u prostoru. Nešto kasnije, vrlo slične istorijske mape su se poja-

vile kao argument u dnevno političkim događajima i ratovima koji su usledili u Jugoslaviji. Tada sam počinjao da shvatam da istorijske mape, dakle mape koje govore o prošlim događajima, mape koje nisu čak ni pravili akteri ovih događaja, već su nastajale kao specifičan vid njihovog interpretiranja, mogu postati moćno oružje u rukama narodnih tribuna. „Jedna mapa vredi hiljadu reči“ govorili su delegati na Pariskoj mirovnoj konferenciji (Hansen 2015, 1).

Na važnost kartografije u studijama nacionalizma ukazivalo je dosta autora od kojih bi ovde trebalo pomenuti studije Benedikta Andersona, Majkla Biliga i Džejsona Hansena (Anderson 2006; Bilig 2009; Hansen 2015). Anderson je u svojoj najpoznatijoj studiji *Nacija: zamišljena zajednica* kao bitan element *zamišljanja* nacije, pored cenzusa i muzeja istakao važnost mape. U kolonijalnom kontekstu, po Andersonu ove tri institucije (mapa, cenzus i muzej) su oblikovale načine na koji je država zamišljala svoju vlast: „prirodu ljudskih bića kojima je vladala, geografiju njenog domena i legitimet njenog porekla“ (Anderson 2006, 164). Donekle na Andersonovom tragu, socijalni psiholog Majkl Bilig, zapaža da je pored zamišljanja veoma bitan element održavanja nacije u okvirima nacionalne države reprodukcija kroz njene „parafernalije“, odnosno svakodnevne obrasce: himne, zastave, vojne parade, inauguracije, brojne političke rituale koji predstavljaju važan imaginarijum nacije. Nacija podrazumeva postojanje nacionalne države koja je jasno omeđena granicama. Svet koji danas imamo priliku da vidimo iz ptičije perspektive, svet podeljen na nacionalne države, nije svet koji je postojao oduvek. Primer srednjovekovne kartografije pokazuje svet koji nije jasno izdvojen granicama (Bilig 2009, 28–30, 45). Zahvaljujući Hansenovoj studiji slučaja nemačkog nacionalizma krajem XIX veka moguće je sagledati značaj statistike i kartografije u procesu naturalizacije nacije (Hansen 2015).

Pomenute studije nude interesantan način na koji možemo posmatrati jedan od najvažnijih alata koji se krajem XIX i početkom XX veka pojavljuje u evropskoj arheologiji. Ipak, koreni arheološke kartografije znatno su stariji i mogu se ispratiti sve do XV veka. Osnovni koncepti antikvarske prakse (npr. u Italiji i Engleskoj) obuhvatali su i mapiranje antičkih gradova i pejzaža ili topografiju, odnosno toponimiju praistorijskih lokaliteta. Važan deo zamišljanja prošlih pejzaža bile su i živopisne predstave različitih spomenika, a u zavisnosti od regionalnih tradicija ove predstave su se stilski razlikovale (Schnapp 1996, 122–123, 141, 150–155). Sigurno je da su prvi arheolozi tokom XIX veka bili svesni rada svojih antikvarskih „predaka“ ali takođe je važno istaći da ne postoji jedna linija koja povezuje antikvare i arheologe. Drugim rečima, krucijalna razlika između antikvara i arheologa leži u širem kontekstu nastanka industrijskih društava i formiranja arheologije kao samostalne naučne discipline zasnovane na naučnom pozitivizmu. Takođe, tehnološke inovacije, stratografija i tipološki metod imale su svoju ključnu ulogu u unifikaciji arheologije u odnosu na „diverzitet“ pristupa antikvara (Schnapp 2002, 139–140).

Iz tih razloga pojavu arheoloških karti, kao tehnološke inovacije, moramo poimati u kontekstu vremena u kojem ova alatka nastaje, kao način zamišljanja i vizualizacije arheološke kulture, odnosno naturalizacije ovog koncepta. Stoga, umesto da shvatimo arheološke karte kao neutralnu, *neistorijsku*, naučnu kategoriju koja tek *počinje da govori*, arheološke karte bi trebalo shvatati kao način *prevođenja* vremena u prostor (Grunwald 2016; Babić 2007).

Kultura – vreme ili prostor, promena ili kontinuitet

Najveći broj radova koji se bavio nastankom koncepta arheološke kulture ukazuje da su skandinavski arheolozi bili prvi koji su upotrebljavali ovaj koncept kao termin koji označava progres ili hronološki period, no ujedno i etničku zajednicu (Trigger 2006, 233; Meinander 1981, 106).¹ Poznat kao jedan od „pionira“ tipološkog metoda, švedski arheolog Hans Hildebrand (H. Hildebrand, 1842–1913) je u svom doktoratu *Das heidnische Zeitalter in Schweden* (Pagansko doba u Švedskoj)² pisao o tri kulturne grupe (*drei Culturgruppen*), tri kulturna perioda (*drei Culturperioden*) i tri kulturna naroda (*drei Culturvölker*). Hildebrand piše o kulturnoj slici (*Culturbild*) koju starine na osnovu njihovog proučavanja mogu pružiti i kaže:

„Kao što svaki čovek ima svoj jedinstveni karakter, svoj ukus svoj način mišljenja i svoje navike koje proističu iz toga, i kao što se njegove osobenosti otkrivaju u njegovim delima, tako takođe stvari, koje se smatraju plodovima celokupnog rada jednog naroda nose pečat njegove naravi, ukusa i navika (...) Tako se iz starina jednog naroda može zaključiti o njegovoj kulturi, o njegovom nivou obrazovanja, o unutrašnjim životnim uslovima i vezama ka spolja“ (Hildebrand 1873, 17).

Po Hildebrandu, ove tri kulturne grupe nisu koegzistirale, nego su smenile jedna drugu, mada on ne odbacuje mogućnost postojanja istovremenih kulturnih grupa (Hildebrand 1873, 18–19 ff).

¹ Na drugom mestu pisao sam o „genealogiji“ ideje kulture koja se može ispratiti do Herdera i braće Humbolt (Bandović 2012, 631). Današnje korišćenje pojma pokazuje „semantičku monstruznost“ jer kultura može biti: pohvalna, uvredljiva, idealistička, materijalistička, visoka, niska, mikroskopska (kultura bakterija), globalna (ali i ministarstvo kulture!), u svakom slučaju označava rast i širenje (Kelley 1996, 101).

² Ovaj rad sa švedskog na nemački je prevela Joana Meztorf (Johanna Mestorf) kao i većinu radova sa švedskog, danskog ili norveškog jezika uključujući i Montelijosuvu *Tipološku metodu*. Jedina žena koja je bila član Nemačkog antropološkog društva bila je ujedno prva žena u Nemačkoj koje je dobila titulu profesora 1899. godine (Zimmerman 2001, 129).

Međutim, tamo gde je Hildebrand video *kulturnu promenu* kao posledicu dolaska novog naroda, njegov zemljak i savremenik Oskar Montelius (O. Montelius, 1843–1921) video je *kulturni kontinuitet*. Montelius je verovao da promene u arheološkom materijalu mogu biti objašnjene kroz kontakte između različitih oblasti, širenjem tehnoloških inovacija i ideja, odnosno difuzijom (Montelius 1888; Goldhahn 2012, 208; Baudou 2005, 123–124). U po mnogo čemu paradigmatičnom eseju „O naseljavanju naših predaka na sever“ Montelijus prepoznaje da u bronzanom dobu na području Evrope postoji nekoliko različitih oblasti od kojih jednu naziva „nordijskom“, a drugu „ugarskom“. Svaka od ovih oblasti se razlikuje po arheološkom materijalu odnosno velikoj količini „lokalnih tipova“ (*einheimischer Typen*) koji se samo izuzetno nalaze i u drugim oblastima. U slučaju da specifični „lokalni tipovi“ dve različite oblasti pokazuju veliki stepen sličnosti moguće je izvesti zaključak da su te dve oblasti, kao što je to konkretno slučaj sa nordijskom i ugarskom, intezivno povezane. S druge strane, Montelijus kaže: „Razlika pojedinih oblasti je najverovatnije određena različitim populacijama“ (Montelius 1888, 157). Montelijus ovde ne koristi pojam kulture već oblasti (*Gebiete*) koje prema njegovom mišljenju verovatno zauzimaju određeni narodi (južni i severni Germani) ali suština je ista (v. Montelius 1882).³

Na primeru ovih iskaza možemo reći da skandinavski arheolozi nisu imali baš jasnu predstavu „rasprostiranja“ kultura u prostoru ali da ih očigledno poistovećuju sa etničkim zajednicama. Za Hildebranda materijalna kultura „nosi pečat jednog naroda“, dok je Montelijus oprezniji kada kaže „najverovatnije“. U Hildebrandovo i Montelijusovo vreme mapiranje nalaza i korišćenje geografskih i geoloških karti je u tek započeto (Sklenář 2000, 193), mada se Montelijus i sam služio geografskom kartom u „Nacrtu Evropske geografije hiljadu godine pre Hrista“ ne bi li ukazao na osobenost pojedinih oblasti u Evropi tokom bronzanog doba (Montelius 1882). U tom kontekstu, da je u javnom diskursu, i pre Gustafa Kosine i Gordona Čajlda, postojala nekakva neizgovorena definicija arheološke kulture pokazuje primer grafika Karla Jensena (1851–1933) u delu popularne arheologije *Nordens Oldtid* (Dreyer 1900).⁴ Na crtežima danskog slikara možemo videti stereotipizovane predstave života u praistoriji „nordijskih“ zajednica neolitskog perioda, bronzanog ili gvozdеног doba sa jednako tako stereotipiziranom materijalnom kulturom (nošnja, oružje, keramika, na-

³ Najsrdačnije zahvaljujem Tijani Premović za prevod sa švedskog jezika.

⁴ Prikazi ostataka iz prošlosti (megalitskih grobnica, humki itd) imaju dugu slikarsku tradiciju, međutim, delo Valdemara Drejera (W. Dreyer) zaslužuje znatno više pažnje. Drejerova knjiga kao jedna od prvih popularnih knjiga o arheologiji je uticala i na vizualizaciju Germana u knjizi Gustafa Kosine „Nemačka praistorija-prvenstveno nacionalna disciplina“, a potom i na prikaze „nordijske rase“ tokom nacističkog perioda u Nemačkoj (v. Dreyer 1900, fig.88 i Kossinna 1921 T. XI; u kontekstu Danske vidi Sørensen 1996, 39).

kit itd.). Idilične slike svakodnevnog života idealno dizajniranih predaka, koje prepoznamo po morfološkim karakteristikama, grobovima, keramičkim posudama, oružju i dr., ubeđuju čitaoca u blisku povezanost današnjice i prošlosti. Na taj način, praistorijske kulture su ulazile u korpus „nacionalnih“ kultura (v. Eriksen 2004, 176).

Pobeda prostora

Nastanak koncepta *arheološke kulture* dovodi se u vezu upravo sa direktnim nastavljajima humboltovske tradicije u okvirima nemačke antropologije, etnologije i geografije – odnosno „školom kulturnih krugova“ (*Kulturkreislehre*) (Bunzl 1996; Jones 1997, 46–47; Brather 2004, 62; Palavestra i Milosavljević 2015, 621). Utemeljivač ove škole bio je lajpciški zoolog i geograf Fridrih Rancel (F. Ratzel, 1844–1904), autor dela *Antropogeografija* nastalog pod snažnim uticajem ideja Morica Vagnera (M. Wagner, 1813–1887). Vagner je između tridesetih i pedesetih godina intezivno putovao po svetu i proučavao ljude, njihovo okruženje i prirodnu istoriju. Definisao je „zakon“ o migracijama organizama zamišljajući ga kao „dopunu“ Darwinovoj teoriji evolucije, dok su lajt motivi njegovih priloga koje je publikovao i kao novinar i kao „naučnik“ bili teritorijalna ekspanzija, izolacija, migracije i geografski determinizam. U pamfletu „Darvinova teorija i zakon migracije organizama“ Vagner je, razdvajanjem prirodne selekcije od borbe za opstanak i insistirajući na izolaciji i migracijama vrsta, nastojao da ukaže na ključne „nedostatke“ u Darwinovoj teoriji. Bez izolacije vrsta, prema Vagneru, nije bila moguća ni evolucija. Isti proces važio je i za ljude, odnosno, civilizaciju. Širenje civilizacije, po Vagneru, odigrava se kroz osvajanja, a to je nužan i opšte poznat proces „kao pravac kretanja sazevžđa ili cirkulacije krvi u ljudskom telu“, proces koji omogućava civilizaciji da preživi (Nyhart 2011, 41–42, 48). Rancel je, slično kao i Vagner, smatrao da su ekspanzija civilizacije i ljudske migracije oznaka čovečanstva, te univerzalna osobina svih ljudi. Rancel je migracije savremenika video na brojnim putovanjima, a takođe je kao „propovednik“ doprinisio „migracionom kolonijalizmu“, neizbežnoj pojavi nemačkog ekonomskog i društvenog života pred kraj XIX veka (Smith 1991, 150). Prema Rancelu, migracije su doprinosile kulturnom razvoju, međutim, taj razvoj se odigravao kroz kontakte i sukobe „viših“ i „nižih“ kultura. Govoreći o širenju kulture u kontekstu evropskog osvajanja Amerike i Evrope, Rancel „iskreno, svesno i brutalno“ veli da, što je manje autohtonog stanovništva, više je zemljišta za belce: „Više prostora za kulturu, više ljudi koji doprinose kulturi, više ljudi koji uživaju njen blagoslov“ (Smith 2008, 184–189, 186).

Rancel je smatrao da su fizičke sličnosti između predmeta materijalne kulture pokazatelj kulturnih kretanja. Ukoliko različiti ljudi, fizički odvojeni jedni od

drugih, poseduju objekte napravljene na sličan način to je za njega bio pokazatelj prethodnih kulturnih kontakata između njih. Racel je kombinujući filološki model i Vagnerovu teoriju migracija, došao do zaključka da je sličnost između različitih kulturnih tekovina (npr. oblikovanje luka) koju dele narodi u Africi različitih regiona, dovoljan pokazatelj kulturne difuzije. Smeštanje različitih kulturnih tekovina u jednu geografsku regiju, po Racelu, definiše i fizičke granice jedne kulturne oblasti. Ova ideja, ideja „geografske provincije“ originalno potekla od Adolfa Bastijana, kasnije će biti poznata i kao *Kulturkreis* (Smith 1991, 140–144; Bunzl 1996, 41–43; Zimmerman 2001, 203–206; Brather 2004, 61–62). Racel u *Antropogeografiji* definiše *etnografski krug formi* (*Die ethnographischen Formenkreise*) pod kojim podrazumeva da oružje, oruđe, ukrasni i drugi predmeti imaju etnički karakter:

„Zato što oni (objekti) nose pečat naroda koji ih je napravio, mi prepoznajemo u njima, gde god da se pojave, narod od koga dolaze (...) Geografsko rasprostriranje etnografskih objekata odgovora rasprostriranju naroda koji su proizvođači ili nosioci istih“ (Ratzel 1891, 605).

U pokušajima razumevanja odnosa između različitih zajednica kao jedna od inovativnih alatki pokazala se pojava mapa prostorne distribucije materijalne kulture. Grupisanje pojedinih predmeta kao što su lukovi ili koplja u obrasce prema njihovoj relativnoj blizini ili udaljenosti na taj način se moglo vizuelno predstaviti (npr. *Verbreitung des Bogens und der Pfeile und des Speeres in Afrika*, Ratzel 1891, 701, sl. 1; v. Brather 2004, abb. 8). Prostorna distribucija artefakata je, u slučaju Afrike, pokazala niz osvajanja u kojoj su nosioci kopalja (*Speerträger*) preuzeli teritorije od ranijih stanovnika koji su koristili luk (Smith 1991, 143). *Migracionizam* i *difuzionizam* ostale su trajne oznake Racelove antropogeografije, mada u okvirima nemačke antropologije Racel nije bio prvi i jedini eksponent (Zimmerman 2001, 203).

Manje je poznato da se Fridrih Racel i sam upuštao u arheološke teme. U jednoj raspravi sa austrijskim arheologom Matijasom Muhom (M. Much, 1832–1909) koji je smeštao pradomovinu Indogermana (Indoevropljana) u severoistočnim oblastima centralne Evrope, Racel je ovako ograničavanje prostora kritikovao (Ratzel 1906a, 1906b; Much 1906). Pitanje porekla naroda (*Völkerursprungsfragen*) je za njega pitanje geografije, odnosno pitanje veličine prostora na kome bi se originalni Indogermani mogli smestiti. Indogermani su, za Racela, ništa drugo do govornici indogermanskih jezika, a o indogermanskoj rasi je mislio da je nenaučna protivrečnost (*unwissenschaftlicher Widerspruch*) sa kojom se mora raščistiti (Ratzel 1906a, 529–530, 534). Za razliku od etnografskih predmeta, koji su za njega bili validni pokazatelj etničkih zajednica, kako smo već ranije videli, arheološki predmeti, „nemi“ ostaci oruđa i oružja, teško da po njemu mogu nešto više reći o rasnom ili jezičkom pitanju, u stvari, oni ne govore ništa osim: „ovde

su bili ljudi“ (*hier waren Menschen*). Razočaranje koje je doneo lingvistički metod po pitanju porekla Indogermana, Racela je navelo i na sumnju u arheološke zaključke o narodnosti (*Volkstum*) kreatora i nosilaca materijalne kulture (Ratzel 1906a, 530–531; 1906b, 542). No, ono što je važno jeste podsticaj koji je Racel dao arheolozima govoreći o kartiranju nalaza (*Fundkarten*) koje je prepoznavao kao najbolji način sagledavanja relacija i migracija naroda u praistoriji jer daju vrednost „geografskoj metodi“ (Ratzel 1906a, 530).

Ovde ću se za kratko osvrnuti na Racelov esej „Istorija, etnologija i istorijska perspektiva“ (Ratzel 1906c). Johanes Fabijan u ovom radu vidi argumente romantičnog historicizma i prirodne istorije koji teku paralelno. Fabijanu ovaj esej služi ne bi li pokazao „jedan primjer antropološke upotrebe Vremena koja nije odmah slijedila glavnu liniju naturalizacije i vremenske distance“ (Fabijan 2001, 34–35). S druge strane, Endrju Cimerman (Andrew Zimmerman) čita ovaj esej kao napad na razdvajanje istorije i antropologije koji je po njemu verovatno bio uvredljiv za obe discipline. Prema Cimermanu, Racel je insistirao na istorijskoj dimenziji svih ljudi pa samim tim i prirodnih naroda. Racel podelu na kulturne i prirodne narode vidi u vezi sa disciplinarnim predrasudama, a ne realnim razlikama između ovih društava (Zimmerman 2001, 206–207). Nemam nameru da se sporim ni sa jednim od ovih viđenja ali bih ovom prilikom želeo da skrenem pažnju da, po mom mišljenju, u ovom radu nije dovoljno istražena vrednost koju Racel daje samoj zemlji (*Erde*) i tlu (*Boden*). Ne samo da su sve nauke povezane sa zemljom, već i čovek kao političko i socijalno biće ima znantost širi, metafizički i biologizirani odnos sa njom. Sama istorija se, po Racelu, ne može odvojiti od istorije jednog podneblja pa tako, na primer, ni istoriju grčke filozofije ne možemo posmatrati van njenog pejzaža, obala Jonskog i Egejskog mora (Ratzel 1906c, 489–490). Prostor po njemu određuje istoriju, a „mi čitamo u prostoru vreme“ (Ratzel 1906c, 510). Međutim, da bi došao do istorije Racel polazi od praistorije i važnosti materijalne kulture ali i arheoloških iskopavanja (Ratzel 1906c, 492–494, 497–501). Racel se zapravo protivi jasnoj granici koju neki autori postavljaju između praistorije i istorije i daje jednu snažnu sliku koja je paradigmatična za početak XX veka: „Osvrćući se na pitanje (odnosa istorije i praistorije) ipak se mora naglasiti da svakom drvetu takođe pripada i korenje, a korenje svih visokih stabala istorijskih naroda Evrope seže duboko, duboko u praistorijsko tlo“ (Ratzel 1906c, 492–493). Dakle, koliko god da je bilo važno, naučno i društveno ne/prihvatljivo i prirodnim narodima „dati“ ili „priznati“ kulturu i istoriju, u datom trenutku mnogo je značajnije bilo vratiti se do dubokih praistorijskih korena evropskih naroda.

Racelovi učenici i naslednici Leo Frobenijus (L. Frobenius 1873–1938), Bernard Ankerman (B. Ankermann 1853–1943) i Fric Grebner (F. Gräbner 1877–1934) bili su predvodnici onoga što je Vudruf Smit nazvao „difuzionističkom revoltom“ u nemačkoj antropologiji (Smith 1991, 140–161). Oni su u svojim

radovima nastavili da mapiraju etnografski materijal (prostorno rasprostiranje maski, lukova i strela, bumeranga itd.) i da se služe kartama kao pokazateljima različitih kulturnih krugova. Njihov rad bio je zasnovan na proučavanju etnografskog materijala koji su imali priliku da upoznaju u različitim nemačkim muzejima (Zimmerman 2001, 201–216).

Mapiranje objekata, kultura i civilizacija

Hronološke inovacije u praistoriji i generalno prihvatanje sistema tri doba dovodi do toga da arheolozi od devedestih godina XIX veka, na osnovu keramičkih stilova, počinju odvajati neolitski materijal u zasebne grupe. Među arheolozima koji izdvajaju posebne kulture ističe se i rad Alfreda Gecea (A. Götze, 1865–1948). Gece je bio jedan od prvih školovanih praistoričara u Nemačkoj, a na insistiranje Rudolfa Firhova učestvovao je u iskopavanju Troje posle Šli-manove smrti (Eggers 2010[1959], 207). U svom doktorskom radu on se bavio pitanjem kulture linearne keramike (*Kultur der Bandkeramik*), vrlo važnim pitanjem za praistoričare tog vremena (Meinander 1981, 107; Brather 2004, 64). Iako se mapiranje objekata u Nemačkoj arheologiji može ispratiti sve od sedamdesetih godina XIX veka (*Typenkartenkommission der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft*) (Sklenář 1983, 112; Kossak 1999, 31–32; Grunwald 2016, 55–60),⁵ ono što Geceovu mapu (sl. 2) izdavaju je upravo predstavljanje dve različite neolitske oblasti „nordijske“ i „tirinške“ kulture (*Kulturprovinzen*) u Nemačkoj, između kojih pokušava da pronađe vezu i pravce trgovine (Götze 1896). Za njega, prostorno rasprostiranje objekata može imati različite razloge pa se tako materijal može pronaći u „susednim zemljama“ kao rezultat migracija, ratova, slučajnosti ili mirne trgovine. Objekat koji se uzima kao dokaz trgovine mora se naći van primarne oblasti distribucije (*Verbreitungsbezirkes*) i mora biti identičan kao u primarnoj oblasti (Götze 1896, 339–340).

Prvi profesor praistorijske arheologije u Beču, Moric Hernes (M. Hoernes 1852–1917) polazio je iz nešto drugačije obrazovne i socijalne perspektive Austro-Ugarske monarhije. Hernes je školovan kao klasični filolog i arheolog, a praistorijsku arheologiju je video kao deo antropologije, odnosno kao potku između prirodnih i društvenih nauka (Hoernes 1893, 51–53; 1895, 326; Rebay-Salisbury 2011, 46–47; Ranzmeier 2012, 13–14; Palavestra i Milosavljević 2015, 623, 627 ff. 1; Karl 2015). Kako sam kaže:

⁵ U radu *Typenkartenkommission* najvažniji predstavnici su bili Robert Belc (R. Beltz) i Abraham Lisauer (A. Lissauer). U razvoju programa ove komisije veliku ulogu imao je Rudolf Firhov (Brather 2008, 320). O „patriotskom“ elementu i širem kontekstu rada ove komisije pisala je Suzan Grunwald (Grunwald 2016, 55–60).

„Praistoričar je nalik lekaru koji se bavi detetom i koji mora da postavi dijagonozu bez mogućnosti razgovora sa pacijentom. U tom smislu, arheologiju čovečanstva kao samostalnu celinu moramo suprotstaviti svim drugim naukama o starinama. Ona ima ograničen ali univerzalni karakter (Hoernes 1893, 53).“

O načinu na koji on sagledava praistorijsku arheologiju saznajemo i iz njegovog suprotstavljanja rečima Adolfa Furtvenglera (A. Furtwängler, 1853–1907) koji, insistirajući na vrednosti literalnih izvora, kaže da je cilj praistorije da „poništi sebe i postane istorija“. Istovremeno, Hernes se suprotstavlja i stavovima Rudolfa Firhofa (R. Virchow, 1821–1902) koji je, kao jedan od autoritativnih glasova koji su razmatrali etničku interpretaciju ostataka iz prošlosti, insistirao na važnosti fizičke antropologije. Hernes je uzore video u skandinavskim arheolozima (Tomssen, Vorse, Montelijus, Undset, Miler) koji, po njemu, „verovatno nisu nikada izmerili nijednu lobanju“ (Hoernes 1895, 326). Mada takvih predstavnika nažalost nema, idealan predstavnik praistorijske arheologije, za Hernesa, bili bi oni *antropolozi* koji u sopstvenom iskustvu imaju proučavanje prirodnih naroda i koji to znanje mogu upotrebiti za proučavanje praistorije (Hoernes 1893, 69; 1895, 327).⁶ Hernes smatra praistoriju naukom čiji je princip „čisto kulturno-naučni“ iznad državnih granica i nacionalnih i rasnih podela, to je „arheologija čovečanstva na njegovom prvom, primitivnom stupnju“ (Hoernes 1893, 52). Ovo polazište je nalik Tajlorovim i Labokovim sintezama koji su u „primitivnim“ narodima videli stupnjeve razvoja čovečanstva (Rebay-Salisbury 2011, 46). Hernes je poetično uporedio mrtvi i živi svet sa kojim se arheolozi i antropolozi suočavaju:

„Posedujemo kosti sa pripojem muskulature, ali meso i masnoća, koža i kosa su istrošeni i tako daleko od nas, no grimase i plesne korake, pravne i religijske poglede i politička uređenja ovih ljudi možemo prepoznati samo u ogledalu indirektno tradicije čime se ovde više nećemo baviti. Umesto različitih oblika verovanja u zagrobni život ili carstvo mrtvih, nalazimo različite tipove grobova i priloga u njima, umesto političkih i plemenskih oblasti poznajemo samo kulturne oblasti, umesto različitih oblika lukova i načina njihovog zatezanja, imamo oksidirane vrhove strela, umesto tetoviranih ili obojenih figura sa ekspersivnim licima i izrazom, žive boje kože, kose i očiju, mi otkrivamo raspale skelete ili često samo kalcinirane i fragmentovane kosti, koji nam ponekad dozvoljavaju da prepoznamo par zuba, fragmente lobanja i dugih kostiju. Tako to ide, korak po korak na osloncu nužde i u njenom nedostatku kroz sve oblasti postojanja praistorijskih ljudi, da nam se često na ovim lutanjima, tamo gde smo u sistematskom delu susretali raznobojni život, ukazuje apsolutna praznina“ (Hoernes 1893, 62–63).

⁶ „Die wahrhaft berufenen Vertreter der prähistorischen Archäologie wären etwa solche Anthropologen, welche das Studium der Naturvölker in eigener Anschauung getrieben haben und welche es dennoch über sich gewinnen, von dem Spaten geleitet, in prähistorische Erdschichten hinab zusteigen und mit aller Intensität prähistorische Typologie zu treiben. Leider scheint es keine Männer zu geben, welche solcher Entsagung fähig Wären“ (Hoernes 1893, 60).

Dilemu da, binfordovski rečeno „možemo iskopati društveni sistem ili ideologiju“ (Binford 1962, 218), sumnju da se iza kulturnih oblasti nalaze politički sistemi ili narodi/plemena, Hernes zamenjuje „bogatstvom malog i individualnog“, cilj je obrazovanje kulturnih grupa i kulturnih perioda, a tipologija zauzima centralno mesto u „organizmu“ praistorijske arheologije (Hoernes 1893, 63). Na drugom mestu, Hernes je pisao o paleoetnologiji „nauci o narodima davnine koja je sa praistorijom istovetna“ (v. Palavestra 2005, 89). „Usud“ čitave praistorijske arheologije Hernes je vrlo dobro prepoznao ali se, kao i Fridrih Racel, koga je rado citirao, i od koga je prihvatio difuzionističke ideje, Hernes zadovoljavao klasifikacijom (Hoernes 1893, 63; 1902, 145; v. Ranzmeier 2012, 13–14; v. Fabijan 2001, 34). Na praktičnom nivou to znači da je posao praistoričara sledeći: „Tipologija – topografija – hronologija – genealogija.“ Drugim rečima, nakon konstatovanja krugova formi (*Formenkreis*) ili kulturnih grupa teži je zadatak utvrditi njihovu „genetičku“ i hronološku zavisnost (Hoernes 1902, 145).

Hernesov pristup opisan je radije kao evrocentričan pre nego kao univerzalistički (Ranzmeier 2012, 14; v. Hoernes 1915, 94–96) što se, naravno, nije razlikovalo od pogleda njegovih savremenika (Olsen 2002, 37–39). U tom kontekstu, vrlo je zanimljivo videti „šematsku sliku“ kulturnih zona koju Hernes koristi u drugom izdanju svog monumentalnog dela *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa* (Hoernes 1915, 97). Hernes razlikuje mikensko-grčki kulturni krug od pojaseva srednje i zapadne/severne Evrope oko 1000. godine pre nove ere (sl. 3). „Civilizacija“ i „kultura“ se, kako vidimo na slici, širila poput koncentričnih talasa izazvanih kamenom bačenim u vodu.

O važnosti nemačkog praistoričara Gustafa Kosine dosta je bilo reči (npr. Schwerin von Krosigk 1982; Grünert 2002; Bandović 2012) i ovde neću ulaziti u detaljniju analizu.

Kao što je Racel definisao „geografsku metodu“, Montelijus „tipološku metodu“, Kosina je insistirao na „metodu naseobinske arheologije“ (*Siedlungsarchäologie*) što je ujedno bio podnaslov njegove programske knjige *Herkunft der Germanen* (Kossinna 1920). Po Kosini, postoje tri glavne odlike jedne nauke: da sadrži materiju (*Stoff*) koju ne sadrži nijedna druga nauka, pa čak ni one granične nauke (*Grenzwissenschaften*), da razvija soptveni metod, i da postoje naučnici kojima proučavanje naučne materije (*Wissenstoff*) kroz poseban metod postaje životno delo (*Lebensaufgabe*). Na taj način nauka sama postaje nezavisna i samodovoljna (Kossinna 1911, 127). U tom smislu, Kosina je tvrdio da je u praistorijsku arheologiju inkorporirao nauku o naseljavanju (*Siedlungskunde*), talog (depoziciju) kultura (*der Niederschlag der Kulturen*), odnosno, „strogo naučno obrađen materijal“ postavljen na geografskoj karti, podvrgnut svim elementima periodizacije i pažljivom posmatranju tipološkog razvoja (Kossinna 1920, 8).

Dakle, važan element praistorije kao „prvenstveno nacionalne discipline“ za Kosinu bio je mapiranje objekata na geografskoj karti (Schwerin von Krosigk 1982, 43–48; Grünert 2002, 95–99; Grunwald 2016, 60–63). Za razliku od Herrensa, Kosina nije citirao Racela ali ga je očigledno čitao (Kossinna 1902, 162, ff. 1). Ustvari, pitanje Indogermana, koje je Kosina želeo da reši, ograničavajući njihovo poreklo na mali prostor severne Evrope, bilo je u potpunoj suprotnosti sa Racelovim idejama o prirodi prostora i porekla Indogermana (Kossinna 1908, 19).⁷

No, kao i veliki broj nemačkih intelektualaca tog vremena, Kosina nije razdvajao „nauku“ i „politiku“. Kao jedan od eksperata okupljenih oko časopisa *Deutsche Erde*, Kosina je bio dobro upoznat kako izgledaju mape časopisa, koji je bio posvećen naučnoj studiji „geografije nemačkog naroda i njihove kulture“ (Hansen 2015, 114–118). Otuda, Kosinina karta rasprostiranja „germanskih“ zlatnih posuda iz bronzanog doba (sl. 4) u mnogome podseća na kartu rasprostiranja „nemačke zemlje“ u centralnoj Evropi (Kossinna 1920, T. III; Hansen 2015, fig. 4.2). Sa druge strane, karta koja prikazuje prostore nastanjene Germanima, Keltima i Severno-Ilirima (v. Bandović 2012, sl. 2) išrafirana je na identičan način kao karte „škole kulturnih krugova“. U Kosininoj formuli arheološke kulture, poput granica savremenih država, stoji jasna naznaka: „oštro ograničene kulturne provincije...“ (Kossinna 1920, 3).

Recepcija mapiranja u evropskoj arheologiji

Kosinini savremenci, iako su prepoznavali nacionalizam, hvalili su pojavu nove kartografske dimenzije arheoloških kultura. Britanski arheolog Džon Majres (J. L. Myres, 1869–1954) je pisao da su svi već poznati sa nacionalističkim stavom „doktora Kosine i njegovih kolega“ ali, sa druge strane, o knjizi Kosinog učenika Erika Blumea (E. Blume, 1884–1912) kaže da je „izvršna arheološka sinteza“ koja je „dovela do jasne geografske distribucije“ (Myers 1913, 556–557). U istom maniru, analizirajući generalni značaj kartografije za arheologiju, austrijski praistoričar Osvald Mengin (O. Menghin, 1888–1973) piše da za „paleoetnologue“ (*Paläethnologen*) i „naseobinske istraživače“ (*Siedlungsforscher*) karte rasprostiranja različitih tipova (*Typenkarten*) imaju posebno značenje, naročito u slučaju kada se određeni tip predmeta može pripisati određenom narodu ili plemenu. Ovo je, prema Menginu, moguće isprva u mlađim

⁷ Trebalo bi u svakom slučaju uporediti dve defincije: „Die Ausbreitung der spezifisch nordischen Bronzekultur ist zugleich die Ausbreitung der Germanen“ (Kossinna 1896, 11) i „Die geographische Verbreitung ethnographischer Gegenstände entspricht der Verbreitung der Völker, welche die Erzeuger oder Träger derselben sind“ (Ratzel 1891, 605). Autori koji su „specifičnu nordijsku kulturu“ bronzanog doba poistovečivali sa Germanima bili su Montelijus i Rudolf Muh (Montelius 1888; Much 1887, 158).

praistorijskim periodima, a kao primer za takvu primenu kartografije navodi još jednog Kosininog učenika, Martina Jana (M. Jahn 1888–1974) (Menghin 1915/1914, 264, ff. 1). Zanimljivo je što se kartografski metod direktno povezuje sa Kosinom „školom“, iako je mapiranje nalaza postojalo i u češkoj arheologiji u radovima Jaroslava Piča (Menghin 1915/1914, 345–346; Sklenář 1983, 148; 2000, 197). Više od pedeset godina posle Kosinine smrti, Karel Sklenář je napisao da se „naseobinskoj arheologiji“ mora odati priznanje podjednako „u kvantitetu i kvalitetu praistorijske kartografije“ (Sklenář 1983, 148).

Inovativni metod mapiranja kultura ubrzo je široko prihvaćen, što možemo videti i u izlaganju britanskog arheologa Ozberta Kraforda (O.G. C. Crawford, 1886–1957) (Crawford 1912). Iako Kraford u ovom radu kulturu ne definiše jasno (ali v. Jones 1997, 17), niti se poziva na Kosinu,⁸ očigledno je da pod pojmom kulture podrazumeva nekoliko elemenata, između ostalog keramiku (zvonaste pehare, bell beaker), ravne keltove (*flat celts*) i antropološke ostatke u kojima prepoznaje „visoku, okrugoglavu rasu“, a ovaj „tip“ Kraford je mogao „zapaziti“ i danas u okolini Oksforda. Grupisanjem predmeta na mapi (*flat celts, beakers*) Kraford se služio da bi „precizno“ pokazao područja naseljena upravo ovim ljudima (sl. 5) (Crawford 1912, 184, 188–189). Prema njemu, invazija „okrugoglavih osvajača“ (*round-headed invaders*) u Britaniju potekla je sa kontineta, a njihovo poreklo bilo je područje centralne Evrope, kao „poslednji žamor velikog talasa koji počinje na istoku i utiče na svaku kulturu u Evropi i zapadnoj Aziji“ (Crawford 1912, 192). Slušaoci Krafordovog izlaganja, među kojima su bili i britanski praistoričari Artur Evans (A. Evans), Henri Balfur (H. Balfour) i Harold Pik (H. Peake), imali su različite primedbe, no Krafordove mape, u njihovim očima, bile su veoma „sugestivne“, te mogu „pomoći će u rešavanju mnogih problema vezanih za ranu trgovinu“, a uopšteno „upoređivanje i mapiranje rasutog materijala mora dovesti do značajnih rezultata“ (Lyons et al. 1912, 199–200).

Neki autori, kao na primer, švedski arheolog Nils Aberg (N. Åberg, 1888–1957) praksu mapiranja nalaza doveli su na zavidan nivo. Iako ponekad dovodi do drugačijih zaključaka, Abergov metodološki pristup bio je vrlo blizak Kosini i Montelijusu. Kao i Kosina, koji je revnosno obilazio muzeja obrađujući i na karte beležeći „kulturno“ klasifikovane nalaze, tako je i Abergov rad o „nordijskoj kulturnoj oblasti“ kao jednoj kulturnoj sferi, zasnovan na analizi materijala iz preko 80 muzeja centralne Evrope (Aberg 1918; Baudou 2005, 132; Cornell et al. 2008/2007, 47–48). Kosinina ideja o migracijama sa severa na jug (Kossinna

⁸ Kraford je svoj izlaganje o „kulturi zvonastih pehara“ bazirao na „otkriću“ Džona Ejberkrombija, no u oblasti mapiranja nalaza nije mu bio nepoznat rad Abrahama Lisaura (Crawford 1912, 184, 190). Gordon Čajld kasnije piše da je na njegovu poimanje kulture, pored nemačkih autora, uticao i Ejberkrombi. Krug se zatvara kada vidimo da je Ejberkrombi bio odlično upoznat sa radom nemačkih autora (Abercromby 1902, 392).

1902), kod Aberg-a je ispraćena detaljnom distribucijom specifičnih tipova artefakata (sekire, različite vrste keramike) koji imaju svoj grafički način prikazivanja na mapama severne i centralne Evrope (Baudou 2005, 132). Na isti način i ideju da su megalitski grobovi (*Megalithgräber*) potekli sa severa, što je bilo u suprotnosti sa Montelijusovom idejom koji je njihovo preklo tražio na Orijentu, Aberg dodatno osnažuje kartom njihovog rasprostiranja (sl. 6) (Aberg 1918, Karte V). Aberg je rad *Das Nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der Jüngerer Steinzeit* napisao tokom Prvog svetskog rata boraveći u Nemačkoj i kao što je lepo primećeno: „kulture kojima je Aberg ispunio neolit centrale Evrope podsećaju na ratnu igru sa marširajućim vojničkim korpusima i eskadronima...“ (Meinander 1981, 104). Misao o severu (*Nordische Gedanke*) kao ishodištu evropske civilizacije zaokupljala ga je podjednako (Cornell et al. 2007/2008, 47–51) kao i potreba da ovu misao „objektivizuje“ koristeći se mapiranjem.

Ostalo je na Gordonu Čajldu, kao vrsnom poznavacu kontinentalne arheologije, da u *Zori evropske civilizacije*, sve različite iskaze objedini, predstavljajući „evropsku civilizaciju kao jedinstvenu i individualnu manifestaciju ljudskog duha“ (Childe 1925, XIII). „Zora je“, kako je kasnije pisao Čajld, „imala za cilj da iz arheoloških ostataka ekstrahuje preliterarnu zamenu za konvencionalnu političko-vojnu istoriju s kulturama, umesto državnika, kao glumcima i migracijama umesto bitaka“ (Childe 1958, 70).⁹ Budući da je *Zora* bila namenjena širokoj čitalačkoj publici u Britaniji, Čajld je bio svestan da je izneo dosta novih ideja, naročito o prirodi praistorije Evrope, koji se nije više mogla posmatrati kao homogena, već kroz niz kultura koje je predstavio na četiri različite karte (Childe 1958, 70). Sali Grin veli da je *Zora* bila *model* kako „napraviti smisao od svih arheoloških dokaza“ (Green 1981, 52).

* * *

Iako je u srpskoj arheologiji postojala dobra osnova za razvoj kulturno-istorijske arheologije, naročito u delu Jovana Cvijića (Palavestra i Milosavljević 2015, 625–628), Miloje Vasić je odbijao da prihvati i koncept kulture ali i tipološki metod (Palavestra and Babić 2016; Palavestra i Milosavljević 2016). Jedine karte koje Vasić daje u svojim radovima imaju informativni karakter: „Neolitska i do sada poznata nalazišta u severnom delu Srbije“ i „Preistorijska nalazišta u severnoj i severoistočnoj Srbiji“ (Vasić 1906, sl. 1; 1912, Tab. 1). Miodrag Grbić i Borislav Jankulov, kao retki predstavnici kulturno-istorijske arheologije između dva svetska rata (Mihajlović 2017; Palavestra i Babić 2016,

⁹ The Dawn aimed at distilling from archaeological remains a preliterate substitute for the conventional politico-military history with cultures, instead of statesmen, as actors, and migrations in place of battles.

9) u svojim radovima se nisu služili kartama. Drugačija je ideja vodila Nikolu Vulića koji je radeći za Međunarodnu uniju akademija izradio Arheološku kartu Jugoslavije, prvenstveno rimskih lokaliteta (Ljubomirović 2013, 71–74, 99). Među retke karte iz tog perioda spada i mapa arheoloških lokaliteta koju je za potrebe velike sinteze o praistoriji i istoriji Vojvodine sačinio Robert Rudolf Šmit (Schmidt 1939).¹⁰ Međutim, srpska arheologija će morati da sačeka sve do pedesetih godina XX veka kako bi se „inovacija“ pojavila, no, jednom prihvaćena ova alatka će biti prisutna do današnjih dana. Na primer, Miodrag Grbić će svoju hipotezu o authtonom poreklu starčevačke kulture podupreti kartom njenog rasprostiranja (Grbić 1956, 9–10). Nešto ranije, Mirjana Ćorović Ljubinković služila se kartom rasprostiranja „belobrdskih grozdolikih minduša“ u skladu sa novonastalom potrebom traganja za etnogenezom Slovena (Ćorović Ljubinković 1951, sl. 1; v. Milosavljević 2015, 242–249).

Kao što kartografija nacionalnih država ima za cilj da reprodukuje naciju, u internom „naučnom“ kontekstu mapiranje kultura ima za cilj da reprodukuje koncept arheološke kulture. Ideja nastala u neopozitivističkom ključu kraja XIX veka je sledeća: mapiranje predmeta pokazuje oblast njihovog rasprostiranja, a njihovo rasprostiranje postaje jasno tek kada ih kao tačke stavimo na mapu. Tek tada možemo da sagledamo pravilnosti koje smo naslućivali ili verovali ili znali da postoje, a onda dolazimo do širih zaključaka. Kompleksnost i dinamika praistorije svedena je na naša razmišljanja iznad geografske karte. Sve dileme koje smo imali oko stratigrafije ili konteksta nalaza, najednom su nestale. Praistoričar na taj način mapira „kulture“, „civilizacijske krugove“ ili „puteve trgovine“. Na primer, trebalo bi napomenuti da nova tumačenja „puteva trgovine“ pokazuju da su se ranija, uvrežena shvatanja o pravcima trgovine u praistoriji koristila vrlo uprošćenim idejama prostora, razmene i kretanja materijalne kulture, a mapiranje objekata na kartama bilo je podrazumljivo (v. Olausson 1988; Palavestra 2007).

Videvši svet jasno podeljen granicama nacionalnih država arheolozi su pohrlili da tu sliku prenesu u prošlost. U ključu kulturno-istorijske arheologije, nekad je dovoljno da se jedan predmet, istrgnut iz arheološkog konteksta, prošetata po mapama centralne Evrope. Naravno, tada govorimo o poreklu. U stvari, može se zaključiti da mapiranje i jeste način pokazivanja porekla. Harold Pik je davno primetio ovu „čudnu opsesiju“ da kada se kultura ili neki od njenih elemenata nađu na širem prostoru, koji makar delom obuhvata i zemlju odakle njen istraživač dolazi, nije retko da istraživač vizualizuje njeno poreklo u blizini svoje kuće (Peake 1940, 126). Pik, u stvari, samo hoće da bude pristojan kako ne bi rekao na koji način je mapiranje praistorijskih kultura blisko povezano sa savremenim nacionalizmom.

¹⁰ Zahvaljujem kolegi Vladimiru D. Mihajloviću što mi je skrenuo pažnju na Šmitovu kartu arheoloških lokaliteta Vojvodine.

Naivno je pretpostaviti da istorijski atlas ima samo didaktičku ulogu u osnovnim školama. On takođe sadrži iskaze o svetu koji danas postoji. Na vrlo živopisan način on svest i svet koji danas postoji oslikava u svim istorijskim periodima. Na primerima arheologa jasno je da su oni svoj svet inkorporirali u znanje o praistoriji Evrope. Alat kojim su se služili bio je objektivniji koliko i njihove želje vezane za svrhu discipline.

Literatura

- Abercromby, John. 1902. The Oldest Bronze-Age Ceramic Type in Britain; its Close Analogies on the Rhine; its Probable Origin in Central Europe, *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 32: 373–397.
- Åberg, Nils. 1918. *Das Nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der Jüngerer Steinzeit*, Volume I–II. Uppsala.
- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised edition. London: Verso.
- Babić, Staša. 2007. Greeks, Barbarians and Archaeologists – Mapping the Contact, *Ancient West and East* 6: 73–89.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji, *Etnoantropološki problemi* 7/3: 625–645.
- Baudou, Evert. 2005. Kossinna Meets the Nordic Archaeologists. *Current Swedish Archaeology* 13: 121–140.
- Bilig, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Binford, R. Lewis. 1962. Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28/2: 217–225.
- Brather, Sebastian. 2004. *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie: Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände 42, Berlin: Walter de Gruyter.
- Brather, Sebastian. 2008. “Virchow and Kossinna. From the Science-Based Anthropology of Humankind to the Culture-Historical Archaeology of Peoples”. In *Archives, Ancestors, Practices. Archaeology in the Light of Its History*, eds. Nathan Schlanger and Jord Nordbladh, 317–334. New York: Berghahn Books.
- Bunzl, Matti. 1996. “Franz Boas and the Humboldtian Tradition: From Volksgeist and Nationalcharakter to an Anthropological Concept of Culture”. In *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, ed. by George Stocking, 17–78. Madison: University of Wisconsin Press.
- Childe, Gordon. 1925. *The Dawn of European Civilization*. London: Kegan Paul.
- — —. 1958. Retrospect. *Antiquity* 32: 69–74.
- Cornell, Per. et al. 2007/2008. Kossinna, the Nordische Gedanke, and Swedish Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 15–16: 37–59.
- Crawford, G.C. Osbert. 1912. The Distribution of Early Bronze Age Settlements in Britain. *The Geographical Journal* 40/2: 184–197.
- Ćorović Ljubinković, Mirjana. 1951. Metalni nakit belobrdskog tipa. *Starinar* N. S. 2: 21–56.
- Dreyer, Waldemar. 1900. *Nordens oldtid: populaer fremstilling*. Kristiania.

- Eggers, J. Hans. 2010[1959]. *Einführung in die Vorgeschichte*, Sechste Auflage. Schöneiche bei Berlin: Scripvas.
- Eriksen, Tomas H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Fabijan, Johanes. 2001. *Vrijeme i drugi*. Nikšić: Jasen.
- Goldhahn, Joakim. 2012. Oscar Montelius – on the return of time and the drift of culture, review of Evert Baudou, Oscar Montelius – om tidens återkomst och kulturens vandringar. *Current Swedish Archaeology* 20: 205–215.
- Götze, Alfred. 1896. „Ueber neolithischen Handel“. Im *Festschrift für Adolf Bastian zu seinem 70. Geburtstag*, 339–353, Berlin.
- Grbić, Miodrag. 1956. Preklasična grnčarija srednjeg Balkana. Veze i paralele sa Egejom, Srednjim Podunavljem i Anatolijom. *Starinar* N. S. 5-6 (1954-1955): 1–29.
- Green, Sally. 1981. *Prehistorian: a Biography of V. Gordon Childe*. Bradford-on-Avon: Moonraker Press.
- Grunwald, Susanne. 2016. Archäologischer Raum ist politischer Raum. Neue Perspektiven auf die Archäologische Kartographie. *Forum Kritische Archäologie* 5: 50–75.
- Grünert, Heinz. 2002. *Gustaf Kossinna (1858–1931). Vom Germanisten zum Prähistoriker. Ein Wissenschaftler im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Vorgesichtliche Forschungen 22. VML Verlag Marie Leidorf.
- Hansen, Jason. 2015. *Mapping the Germans. Statistical Science, Cartography, and the Visualization of the German Nation, 1848–1914*. Oxford: Oxford University Press.
- Hildebrand, Hans. 1873. *Das heidnische Zeitalter in Schweden*. Hamburg: Otto Meißner.
- Hoernes, Moritz. 1893. Grundlinien einer Systematik der prähistorischen Archäologie. *Zeitschrift für Ethnologie* 25: 49–70.
- . 1895. Ein Wort über „prähistorische Archäologie“. *Globus*, LXVIII. Nr. 21: 325–327.
- . 1902. Deutschlands neolithische Altertümer. *Deutsche Geschichtsblätter*, Band III, Heft 6/7: 145–152.
- . 1915. *Urgeschichte der bildenden Kunst*. Wien: Kunstverlag Anton Schroll & Co.
- Jones, Sian. 1997. *Archeology of ethnicity*. London: Routledge.
- Karl, Raimund. 2015. To observe and define is to know: Transfer of Epistemology into and in Archaeology (nepublikovano).
- Kelley, R. Donald. 1996. The old cultural history. *History of Human Sciences* 9/3: 101–126.
- Kossinna, Gustaf, 1896. Die vorgeschichtliche Ausbreitung der Germanen in Deutschland. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 6: 1–14.
- . 1902. Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet. *Zeitschrift für Ethnologie* 34: 161–222.
- . 1908. Der Ursprung der Urfinnen und der Indogermanen und ihre Ausbreitung nach dem Osten. *Mannus* 1: 17–52, 225–245.
- . 1911. Anmerkungen zum heutigen Stand der Vorgeschichtsforschung. *Mannus* 3, 127–130.
- . 1920. *Die Herkunft der Germanen: Zur Methode der Siedlungsarchäologie*, 2. Auflage. Würzburg: Curt Kabitzsch.
- . 1921. *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft*. Leipzig: Curt Kabitzsch Verlag.
- Kossak, Georg. 1999. Prähistorische Archäologie in Deutschland im Wandel der geistigen und politischen Situation. *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, Sitzungsberichte 4: 5–133.

- Ljubomirović, Irena. 2013. *Nikola Vulić – istoričar antike*. Niš: Filozofski fakultet.
- Lyons et al. 1912. The Distribution of Early Bronze Age Settlements in Britain: Discussion. *The Geographical Journal*, Vol. 40, No. 2: 198–203.
- Menghin, Oswald. 1914/1915. Über archäologische Fundkarten im allgemeinen und österreichische Fundkarten im besonderen. *Deutsche Rundschau für Geographie* 37: 262–266; 306–312; 337–350.
- Meinander, F. Carl. 1981. „The concept of culture in European archaeological literature“. In *Towards a history of archaeology*, ed. Glynn Daniel, 100–111. London: Thames and Hudson.
- Mihajlović, Vladimir. D. 2017. „Borislav Jankulov, kultura sećanja i tumačenje praistorije I: rasiološki pristup prošlosti“. U *Kultura sećanja na vojvodanskom prostoru*, ur. Momir Samardžić. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Milosavljević, Monika. 2015. „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji“ Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Montelius, Oscar. 1882. Utkast till Europas geografi under årtusendet närmast före Kristus. *Ymer* 2: 142–143.
- – –. 1888. Über die Einwanderung unserer Vorfahren in den Norden. *Archiv für Anthropologie* 17: 151–160.
- Myres, L. John. 1913. Nationalities in Central Europe. Review: Mannus Bibliothek, herausgegeben von Prof. Dr. Gustav Kossinna. Würzburg: Kabitzsch. Band 6–11. 1911–13 by Gustav Kossinna. *The Geographical Journal* 42/6: 556–557.
- Much, Matthäus. 1906. “Zur Frage der Indogermanen-Heimat”. In *Kleine Schriften: Zweiter band*, Hrsg. Hans Helmolt, 537–540. München., Oldenburg.
- Much, Rudolf. 1887. Die Verbreitung Der Germanen vor ihrem Eintritt in die Geschichte. *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* XVIII: 154–158.
- Nyhart, K. Lynn. 2011. „Emigrants and Pioneers: Moritz Wagner’s ‘Law of Migration’ in Context.” In *Knowing Global Environments: New Historical Perspectives in the Field Sciences*, ed. Jeremy Vetter. 39–58. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Olausson, Deborah. 1988. “Dots on a map: Thoughts about the way archaeologists study prehistoric trade and exchange”. In *Trade and exchange in prehistory: studies in honour of Berta Stjernquist*, ed. by Hårdh Birgitta, Larsson Lars, Olausson Deborah and Petré Rolf, 15–24. Lund: Acta Archaeologica Lundensia series.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta, Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2005. „Dobrosusedsko nemešanje. Srpska arheologija i etnologija“. U *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*, Zbornik Etnografskog instituta SANU 21, ur. Ljiljana Gavrilović. 87–94. Beograd: Etnografski institut.
- Palavestra, Aleksandar. 2007. „Was there an amber route?” In *Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory Across Borders, Aegaeum 27*, ed. by Ioanna Galanaki, Yannis Galanakis, Robert Laffineur, Helena Tomas. 351–356. Liege: Universite de Liege.
- Palavestra, Aleksandar and Babić, Staša. 2016. “False Analogy”: Transfer of Theories and Methods in Archaeology (The Case of Serbia). *European Journal of Archaeology* 19/2: 316–334.

- Palavestra, Aleksandar i Milosavljević, Monika. 2016. Vasićev zakon periferije. *Etno-antropološki problemi* 11/3: 775–808.
- Peake, J. E. Harold. 1940. The Study of Prehistoric Times. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 70/2: 103–146.
- Ratzel, Friedrich. 1891. *Anthropogeographie*, Zweiter teil: Die Geographische Verbreitung des Menschen. Stuttgart.
- — —. 1906a. “Die geographische Methode in der Frage nach der Urheimat der Indogermanen”. In *Kleine Schriften: Zweiter band*, Hrsg. Hans Helmolt, 528–536. München: Oldenburg.
- — —. 1906b. “Zur Frage der Indogermanen-Heimat”. In *Kleine Schriften: Zweiter band*, Hrsg. Hans Helmolt, 541–542. München: Oldenburg.
- — —. 1906c. “Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive”. In *Kleine Schriften: Zweiter band*, Hrsg. Hans Helmolt, 488–525. München: Oldenburg.
- Ranzmeier, Irene. 2011. The Anthropological Society in Vienna and the Academic Establishment of Anthropology in Austria, 1870–1930. *Histories of Anthropology Annual* Vol. 7: 1–22.
- Rebay-Salisbury, Katharina. 2011. “Thoughts in circles: Kulturkreislehre as a hidden paradigm in past and present archaeological interpretations”. In *Investigating Archaeological Cultures*, eds. Benjamin Roberts and Marc Vander Linden, 41–59. New York: Springer.
- Schmidt, R. Rudolf. 1939. „Arheološka karta Vojvodine“. U *Vojvodina I*, ur. D. Popović, Novi Sad.
- Schnapp, Alain. 1996. *Discovery of the Past*. London: British Museum Press.
- — —. 2002. Between antiquarians and archaeologists — continuities and ruptures. *Antiquity* 76/291: 134–140.
- Schwerin von Krosigk, Hildegard. 1982. *Gustaf Kossinna. Der Nachlaß—Versuch einer Analyse*, Offa – Ergänzungsreihe Vol. 6. Neumünster: Wachholtz.
- Smith, D. Woodruff. 1991. *Politics and the sciences of culture in Germany, 1840–1920*. New York: Oxford University Press.
- Smith, Helmut W. 2008. *The Continuities of German History: Nation, Religion, and Race across the Long Nineteenth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Sklenář, Karel. 1983. *Archaeology in Central Europe: the First 500 Years*. Leicester: Leicester University Press
- — —. 2000. Poznámky k počátkům archeologických map v Čechách. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická* 49: 189–200.
- Sørensen L.S. Marie. 1996. “The Fall of a nation. The birth of a subject: the national use of archaeology in nineteenth-century Denmark”. In *Nationalism and archaeology in Europe* ed. by M. Diaz-Andreu and T. Champion, 24–47. London: UCL Press.
- Trigger, Bruce. 2006. *History of archaeological thought*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasić, Miloje. 1906. Prilozi ka rešavanju trojanskih problema. *Glas Srpske kraljevske akademije* 70. drugi razred 43: 163–289.
- — —. 1912. Žuto brdo. Prilozi za poznavanje kulture gvozdenoga doba u Dunavskoj Dolini II, III. *Starinar* n. r. 5: 1–207
- Zimmerman, Andrew. 2001. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: University of Chicago Press.

Aleksandar Bandović
National Museum, Belgrade

*The Introduction of Mapping Cultures in
European Archaeology – Time Meets Space*

Prehistoric archaeology derives its roots from various practices and sciences: antiquarianism, natural history, geology, philology etc. The key conceptual tools of archaeology, including its “basic bloc” – archaeological culture, were formed by the end of the 19th century. Identifying the spatial dimension of archaeological cultures is largely linked to the innovations in adjacent disciplines, such as anthropogeography and its founder Friedrich Ratzel, but also with the general developments in cartography, perceived as a useful and “objective” tool for mapping the European nation states and various ethnic and linguistic communities. Ratzel based his ideas upon the ones of Moritz Wagner, geographer, traveller and researcher, and his work *Law of the Migration of Organisms*, conceived as an extension to Darwin’s theory of evolution. The innovative method of mapping cultures, as well as migrationism, have both remained permanent traits of Ratzel’s anthropogeography and the school of “cultural circles”. The examples from German-speaking archaeology demonstrate beyond doubt the ways in which the visualisation of archaeological cultures influenced the interpretations of European prehistory.

Keywords: archaeological culture, history of archaeology, Central European archaeology, anthropogeography, cartography, cultural circles

*Débuts des représentations cartographiques des cultures
en archéologie européenne – Rencontre entre le temps et l’espace*

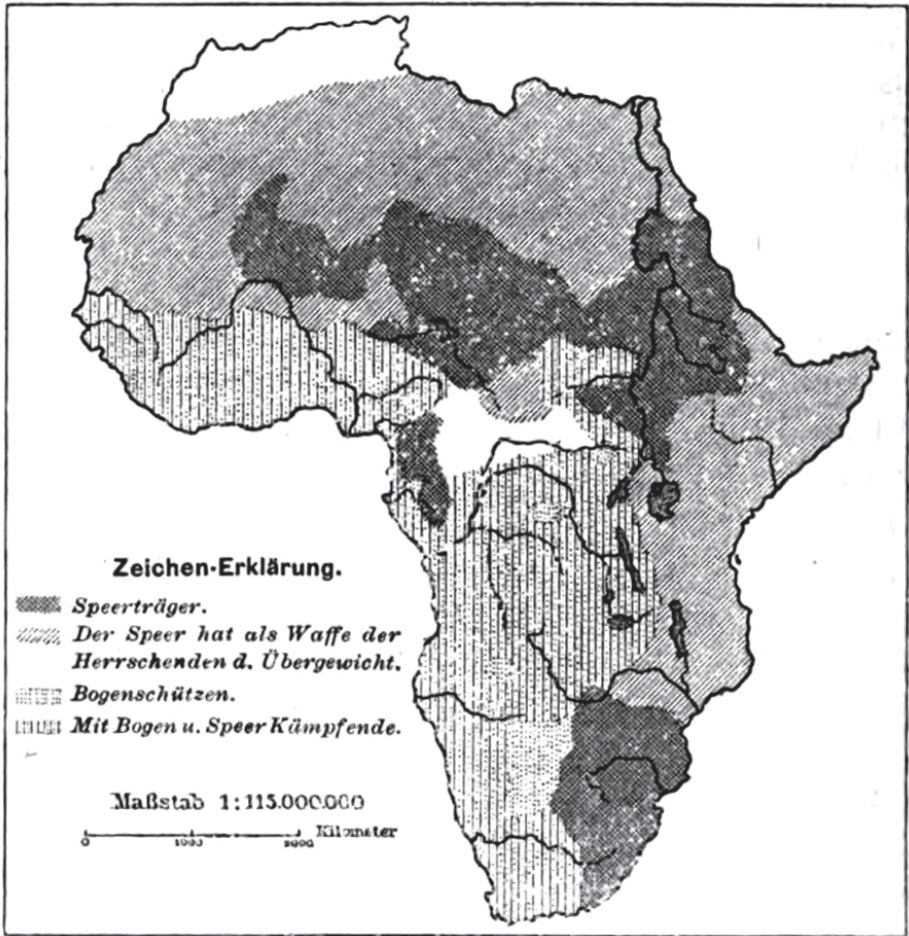
L’archéologie préhistorique prend ses racines dans différentes pratiques et domaines scientifiques comme: l’antiquarianisme, l’histoire naturelle, la géologie, la philologie etc. C’est vers la fin du XIXème siècle, que se forment les principaux outils conceptuels de l’archéologie, avec, entre autre, «Le bloc basique» – la culture archéologique. L’identification des dimensions spatiales des cultures archéologiques est liée, en grande partie, aux innovations dans les disciplines proches, comme l’anthropogéographie, dont le fondateur est Friedrich Ratzel, mais elle est également liée au développement général de la cartographie qui constitue un outil utile et «objectif» dans la représentation des États-nations européens et des diverses communautés ethniques et linguistiques. Friedrich Ratzel a fondé sa réflexion sur les études de Moritz Wagner, géographe, auteur de récits de voyage et chercheur, ainsi que sur son étude intitulée «La loi des migrations».

M. Wagner l'a conçue comme un complément à la théorie de l'évolution de Darwin. La méthode innovante de la représentation cartographique schématisée des cultures et ainsi que le migrationisme sont devenus des marques permanentes de l'Anthropogéographie de Ratzel, et aussi de l'École des cercles culturels. Les exemples archéologiques des pays germanophones démontrent incontestablement de quelle manière la visualisation des cultures archéologiques a influencé l'interprétation de la préhistoire européenne.

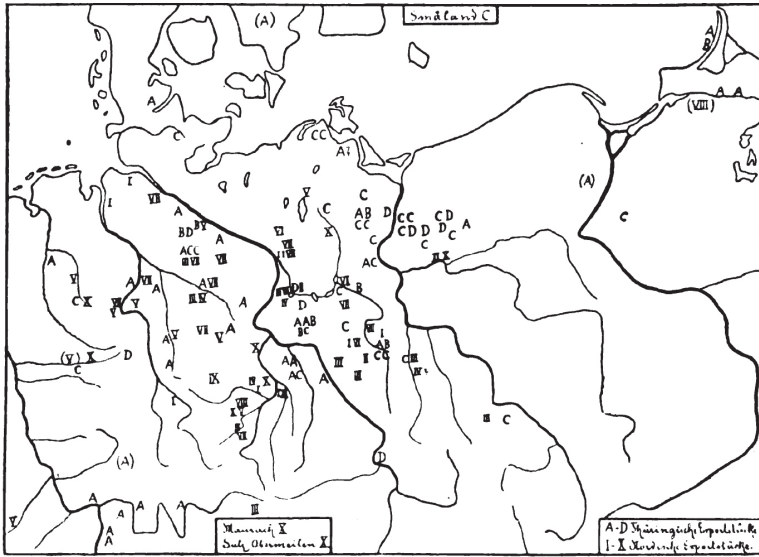
Mots clefs: culture archéologique, histoire de l'archéologie, archéologie d'Europe centrale, anthropogéographie, cartographie, cercles culturels

Primljeno / Received: 27. 06. 2017.

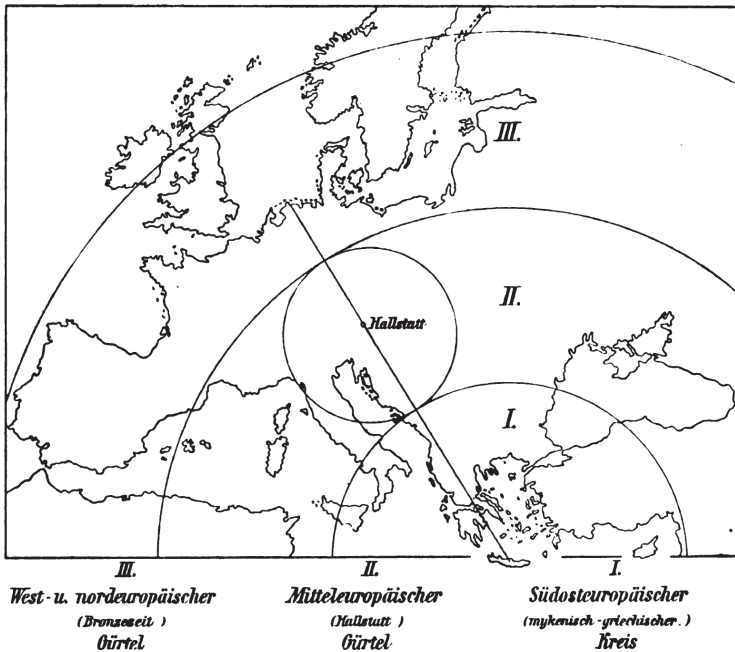
Prihvaćeno / Accepted: 08. 08. 2017.

Sl. 1 Rasprostiranje lukova i strela i kopalja u Africi (Ratzel 1891)

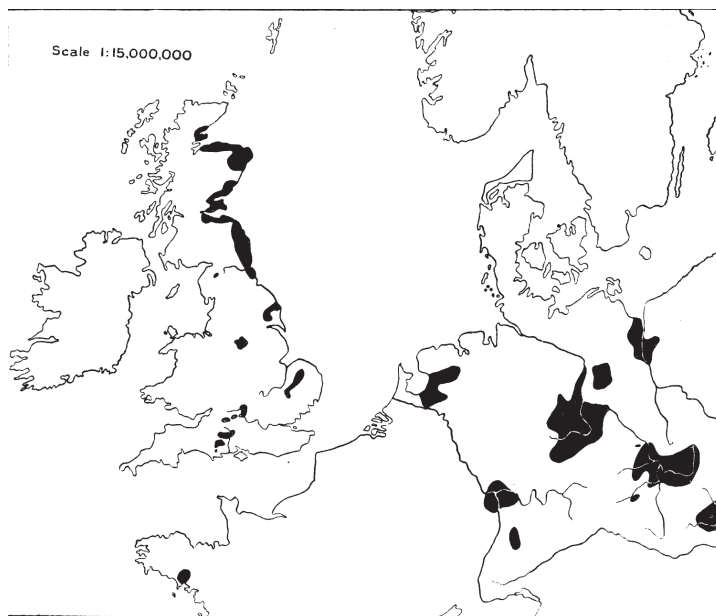
Sl. 2 Oblasti „nordijske“ i „tirinške“ kulture (Kulturprovinzen). Rimskim brojevima označeni su „nordijski“, dok su slovima označeni „tirinški“ predmeti (Götze 1896)

Sl. 3 Evropske kulturne zone (Hoernes 1915)

Sl. 4 Rasprostriranje zlatnih „germanskih“ i „negermanskih“ posuda tokom bronzanog doba (Kossinna 1920)

Sl. 5 Kultura „zvonastih“ pehara na kontinentu i u Britaniji (Crawford 1912)

Sl. 6 Rasprostranje megalitskih grobova (Aberg 1918)